

Xây dựng xã hội không dùng tiền mặt: kinh nghiệm của Trung Quốc và gợi mở cho Việt Nam

Nguyễn Ngọc Phương Hồng*, Lưu Minh Sang**

Nhận ngày 11 tháng 10 năm 2021. Chấp nhận đăng ngày 1 tháng 12 năm 2021.

Tóm tắt: Trung Quốc là một trong những quốc gia tiên phong trong chiến lược xây dựng xã hội không dùng tiền mặt và đã đạt được những thành tựu trong việc hình thành, phát triển hệ thống thanh toán không dùng tiền mặt trên phạm vi quốc gia. Do đó, Trung Quốc trở thành một trong số ít các quốc gia được kỳ vọng trở thành quốc gia không dùng tiền mặt đầu tiên trên thế giới. Có rất nhiều ý kiến cho rằng, không tiền mặt hóa ở Trung Quốc là một hiện tượng xã hội chứ không phải kết quả của chính sách phát triển. Thế nhưng, qua nghiên cứu, chúng tôi nhận thấy, các chiến lược và chính sách của Nhà nước Trung Quốc đóng một vai trò quan trọng trong việc xây dựng xã hội không dùng tiền mặt tại nước này, bên cạnh yếu tố lịch sử và sự tiên phong, đón đầu khéo léo của các công ty công nghệ. Do đó, bài viết này tập trung phân tích các kinh nghiệm của Trung Quốc trong việc thực thi chiến lược quốc gia về thanh toán không dùng tiền mặt và từ đó rút ra những gợi mở cho Việt Nam.

Từ khóa: Trung Quốc, thanh toán, thanh toán tiền mặt, thanh toán không dùng tiền mặt.

Phân loại ngành: Kinh tế học

Abstract: Being one of the pioneer countries in building a strategy for a cashless society, China has made remarkable achievements in the formation and development of nationwide cashless payment system so far. As a result, China is expected to become one of the first few cashless countries in the world. There are several opinions that cashless trend in China is a social phenomenon rather than a result of government strategy. However, our research findings reveal that strategies and policies of China play an important role in building a cashless society in this country, in addition to historical and economic factors of ingenious pioneering from technology companies. This article analyses China's experiences in implementing the national cashless payments strategy and propose some suggestions for Vietnam.

Keyword: China, payment, cashpayment, cashless payment.

Subject classification: Economics

*, ** Trường Đại học Kinh tế - Luật, Đại học Quốc gia Tp. Hồ Chí Minh.
Email: sanglm@uel.edu.vn

1. Mở đầu

Cùng với sự phát triển của thị trường, kết hợp với nền tảng khoa học công nghệ ngày một tiên tiến và thân thiện, thanh toán không dùng tiền mặt từ lâu đã không còn là khái niệm mới mẻ với người tiêu dùng trên thế giới, kể cả với người tiêu dùng Việt Nam. Khái niệm thanh toán không dùng tiền mặt (cashless payment hoặc non-cash payment) trên thực tế là một khái niệm rất rộng, bao hàm cả các loại hình thanh toán thông qua tài khoản ngân hàng, thanh toán thông qua dịch vụ thanh toán không dùng tiền mặt (thẻ, ủy nhiệm thu, ủy nhiệm chi, L/C, v.v.) và thanh toán thông qua trung gian thanh toán. Trong đó, đối tượng đang nhận được rất nhiều sự chú ý và cốt lõi của một xã hội không tiền mặt chính là thanh toán kỹ thuật số (digital payment) nói chung. Nhắc đến lĩnh vực này, phải kể đến Trung Quốc, quốc gia châu Á đầu tiên, cũng là quốc gia tiên phong trên thế giới đã và đang đạt được khá nhiều thành công với thanh toán không dùng tiền mặt nói chung và thanh toán kỹ thuật số nói riêng.

Trong ba lĩnh vực chính của thanh toán không dùng tiền mặt, thanh toán kỹ thuật số được coi là lĩnh vực phát triển và nổi trội nhất, đạt được nhiều thành tựu nhất trên con đường xây dựng xã hội không tiền mặt của Trung Quốc. Khác với các quốc gia cũng đang thúc đẩy phát triển thanh toán không dùng tiền mặt như: Đan Mạch, Thụy Điển và Anh, với đặc trưng là thẻ tín dụng, thẻ ghi nợ visa debit, giấy tờ có giá, mobile banking, v.v. (Nayax, 2018), tại Trung Quốc, việc sử dụng tài khoản và thường xuyên làm việc với ngân hàng không phổ biến với toàn bộ các tầng lớp xã hội, nhất là trong những năm đầu của thế kỷ XX. Nguyên nhân sâu xa của hiện tượng này là do đặc tính địa lý rộng lớn, dân cư đông đúc và chênh lệch trình độ dân trí cao giữa các vùng. Yêu cầu tài chính để được sở hữu thẻ tín dụng và văn hóa không thích nợ nần của người dân cũng là một trong các lý do dẫn đến việc thanh toán thẻ không phổ biến tại nước này. Hậu quả là nền kinh tế Trung Quốc đã ghi nhận một bước nhảy cóc khác biệt, bỏ qua bước phát triển thanh toán tài chính thông qua ngân hàng và các dịch vụ ngân hàng để tiến thẳng tới thanh toán kỹ thuật số.

Năm 2003, sau khi dịch SARS bùng lên và càn quét nền kinh tế, tạo điều kiện cho thương mại điện tử ra đời và phát triển, thanh toán điện tử cũng lần đầu tiên được xuất hiện và từng bước thâm nhập vào thị trường. Chính trong năm này, Alibaba đã ra mắt Taobao, trang web thương mại điện tử với quy mô lớn đầu tiên và trung gian ký gửi tiền tệ đi kèm Alipay, để giúp giải quyết các vấn đề về thanh toán và ủy thác tiền tệ đã kìm hãm sự phát triển của mua sắm trực tuyến tại Trung Quốc trước đây. Năm 2011, Alipay bắt đầu triển khai thanh toán điện tử qua QR code. Năm 2014, báo cáo tài chính của Alipay ghi nhận Alipay đã xử lý 900 tỷ RMB trong các giao dịch thanh toán di động từ hơn 100 triệu người dùng (Stefania Zocco, 2018, tr.49).

Chưa dừng lại ở đó, mười năm sau khi Alipay ra mắt và làm thay đổi thị trường, Wechat pay, tính năng thanh toán/ ví điện tử của ứng dụng trò chuyện - mạng xã hội Wechat cũng được Tencent, một trong các tập đoàn lớn về công nghệ của Trung Quốc cho ra mắt. Giờ đây, không chỉ mua hàng trực tuyến và thanh toán bằng mã QR, người dùng còn có thể chuyển tiền cho nhau, phát - nhận bao lì xì, mua vé xem phim, vé tàu xe, vé máy bay và thanh toán gần như toàn bộ các dịch vụ thông qua ví điện tử này. Không thể thua kém,

Alipay trong năm này cũng phát triển và mở rộng hệ thống thanh toán của mình, hai tập đoàn công nghệ này chạy đua trong việc phổ biến thanh toán thông qua QR code đến mọi ngõ hẻm của nền kinh tế. Vào năm 2015, WeChat có 700 triệu người dùng hoạt động hàng tháng và 200 triệu tài khoản trong số này thực hiện thường xuyên hoạt động thanh toán. Sau WeChat và Alipay, các nền tảng khác của Trung Quốc như Baidu và Sina cũng làm theo và bắt đầu sử dụng mã QR trên các ứng dụng và nền tảng của họ (CGAP, 2019). Ngày nay, ở Trung Quốc, thanh toán trực tuyến đã trở thành một nét sinh hoạt bình thường của người dân, từ thanh toán trong mua sắm trực tiếp và trực tuyến, tham gia giao thông, dịch vụ công cộng, thanh toán hóa đơn, v.v. đều có thể được thực hiện không bằng tiền mặt. Bởi lẽ, đa số dịch vụ công, người bán hàng, thậm chí là những người bán hàng rong, người ăn xin, người biểu diễn nghệ thuật đường phố đều có QR code để thanh toán.

Năm 2020, cùng với sự xuất hiện của một đại dịch khác - Covid 19, Trung Quốc một lần nữa thể hiện sự chuyển mình trong thanh toán không dùng tiền mặt thông qua việc phát hành đồng Nhân dân tệ (NDT) điện tử (China's National Digital Currency - DCEP hoặc e-CNY). Đầu tháng 5/2020, Ngân hàng Nhân dân Trung Quốc (People's Bank of China - PBOC) đã chính thức phát hành loại tiền này. Không giống như bitcoin và các loại tiền mã hóa (Cryptocurrency), e-CNY là một loại tiền tệ có chủ quyền do Ngân hàng Nhân dân Trung Quốc (PBOC) phát hành và hậu thuẫn, được thiết kế như một phiên bản kỹ thuật số của đồng Nhân dân tệ. Nói cách khác, Trung Quốc là nền kinh tế đầu tiên trên thế giới vận hành đồng tiền kỹ thuật số có chủ quyền, hoàn toàn khác với đồng bitcoin không biên giới. Giá trị của e-CNY được khẳng định là như tiền giấy thông thường, được PBOC Trung Quốc công nhận, nhưng chỉ tồn tại dưới dạng mã code trong ví điện tử, có thể liên kết với các nền tảng thanh toán trực tuyến Alipay và WeChat Pay để thực hiện thanh toán, ngoài ra người dùng còn có thể thanh toán một chạm qua màn hình. Để sử dụng e-CNY, người tiêu dùng và doanh nghiệp sẽ tải xuống ứng dụng ví trên điện thoại di động và nạp e-CNY từ tài khoản ngân hàng. Sau đó, sử dụng như ví điện tử thông thường. Từ tháng 5/2020, nhân viên nhà nước tại các thành phố như: Thâm Quyển, Thành Đô, Tô Châu, Bảo Định... sẽ nhận lương bằng e-CNY. Trước mắt, e-CNY được dùng để thanh toán cho các phương tiện giao thông công cộng, mua sắm tại siêu thị, cửa hàng tiện lợi, các doanh nghiệp thuộc lĩnh vực du lịch, khách sạn, sau đó sẽ mở rộng ra các thành phần khác. Để thúc đẩy người dân trải nghiệm, PBOC kết hợp với chính quyền các thành phố thử nghiệm cũng phát hành hàng nghìn bao lì xì cho người dân, với các điều kiện được hưởng cụ thể (Reuters, 2020).

Mặc dù có rất nhiều ý kiến cho rằng, không tiền mặt hóa ở Trung Quốc là một hiện tượng xã hội, chứ không phải kết quả của chính sách phát triển, song cần nhìn nhận rằng, để đạt được những thành tựu nói trên, ngoài yếu tố lịch sử và sự tiên phong, đón đầu khéo léo của các công ty công nghệ như Alibaba và Tencent, sự tạo điều kiện, các chỉ đạo và chính sách phát triển bền vững chiếm một vai trò rất quan trọng trong việc đưa Trung Quốc trở thành một trong số ít các quốc gia được kỳ vọng trở thành quốc gia không dùng tiền mặt đầu tiên trên thế giới. Thông qua khảo cứu hệ thống chính sách cũng như thực tiễn thi hành chính sách của Trung Quốc, tác giả nhận thấy, thành tựu về xây dựng xã hội không dùng tiền mặt của nước này được quyết định bởi một số yếu tố sau đây: (1) tập trung

xây dựng đồng bộ cơ sở hạ tầng kỹ thuật; (2) bảo vệ quyền lựa chọn phương thức thanh toán của người dân; (3) thiết lập hành lang pháp lý bảo vệ an toàn trong thanh toán không dùng tiền mặt; (4) tạo môi trường kinh doanh thân thiện nhưng vẫn siết chặt quản lý và yêu cầu các công ty trung gian thanh toán tập trung vào hoạt động cốt lõi.

2. Xây dựng nền tảng hệ thống hạ tầng kỹ thuật đồng bộ

Năm 1993, 10 năm trước SARS, các dự án của Chính phủ Trung Quốc đã đặt nền tảng quan trọng cho thanh toán trực tuyến bao gồm hệ thống Internet, mạng di động, điện thoại thông minh, v.v. phủ khắp quốc gia. Khi SARS tấn công vào năm 2003, các cơ sở hạ tầng cơ bản đã có sẵn để thanh toán kỹ thuật số bắt đầu phát triển. Gần 67 triệu người, tương đương 5,2% dân số đã có khả năng truy cập Internet không giới hạn và 500 triệu thẻ thanh toán đã được đưa vào sử dụng (Yan Xiao, Martin Chorzempa, 2020). Từ năm 1997 đến năm 2009, tổng cộng 4,3 nghìn tỷ NDT đã được Trung Quốc đầu tư vào lĩnh vực này, xây dựng một mạng lưới thông tin cáp quang trên toàn quốc với tổng chiều dài 8,267 triệu km, trong đó 840.000 km là cáp quang đường dài. Tính đến cuối năm 2009, hệ thống viễn thông của Trung Quốc đảm bảo truy cập Internet đến 99,3% thị trấn, 91,5% làng mạc và cung cấp băng thông tới 96,0% thị trấn. Vào tháng 1/2009, Chính phủ Trung Quốc bắt đầu cấp giấy phép phân phối 3G cho các nhà cung cấp dịch vụ di động (Information Office of the State Council of the People's Republic of China, 2010).

Riêng đối với mã QR, việc đầu tư và xây dựng cơ sở để phát triển cũng là cả một quá trình chuẩn bị kéo dài trước đó. Mã vạch (Barcode) được cho là xuất hiện ở Trung Quốc vào những năm 80 của thế kỷ trước với sự thúc đẩy mạnh mẽ từ Chính phủ trong việc khuyến khích sử dụng. Tuy nhiên, mã vạch thời đó gần như không thể mã hóa và tương thích với hệ thống chữ tượng hình (Hán tự) của Trung Quốc. Do đó, Trung tâm mã hóa Trung Quốc (Article Numbering Center of China - ANCC hoặc GS1 China) đã được thành lập và phát minh ra mã Hán Tín (汉信码- Han Xin code), bộ mã QR tiêu chuẩn của Trung Quốc và hợp tác với các công ty trên thị trường để hoàn thiện mã này và thúc đẩy việc sử dụng trên thị trường nội địa trong những năm 1990 (GS1 China, 2015). Với đặc điểm là mạnh mẽ, dung lượng lớn, mật độ cao, dễ đọc, công ty Beijing Inspiry Technology vào năm 2006 đã phát triển mã này thành mã QR code hiện đại (二维码 - Two-dimensional barcodes), được sử dụng rộng rãi đến ngày nay. Hiện tại, theo một báo cáo nhanh, việc thanh toán bằng mã QR nói trên diễn ra không quá 30s (Stefania Zocco, 2018).

Ngay cả với đồng e-CNY mới đây, PBOC với vai trò là Ngân hàng trung ương của Trung Quốc đã thành lập một nhóm dự án về tiền kỹ thuật số từ năm 2004, nhưng vào thời điểm đó chưa đưa ra định hướng kỹ thuật rõ ràng. Vào năm 2016, PBOC đã thành lập một viện nghiên cứu về sự phát triển của một loại tiền kỹ thuật số. Vào năm 2017, PBOC đã khởi động một dự án nghiên cứu về hệ thống thanh toán điện tử bằng tiền kỹ thuật số (digital currency electronic payment). Cùng năm đó, cơ quan quản lý tài chính đã ban hành quy định cấm giao dịch bitcoin và các đợt chào bán tiền ảo ban đầu (Initial Coin Offering - ICO)

trong nước. Năm 2018, PBOC tiến hành đăng ký sáng chế đối với e-CNY và đưa ra thông báo về các chương trình thử nghiệm vào giữa năm 2019 tại các thành phố lớn như: Bắc Kinh, Thâm Quyển, Tô Châu, Thành Đô và khu vực sẽ tổ chức Thế vận hội mùa đông 2022 (Zhou Xiaochuan, 2021).

Như vậy, không phải tự nhiên mà Trung Quốc đạt được những phát triển vượt bậc trong phát triển thanh toán không dùng tiền mặt. Sự bùng nổ đến từ khối tư nhân được chấp cánh chính từ những nền tảng cơ sở hạ tầng, nghiên cứu, đầu tư phát triển từ trước đó. Ngoài ra, sự phát triển của thanh toán không dùng tiền mặt của Trung Quốc cũng được đặt song song với sự phát triển cơ sở hạ tầng, kỹ thuật, các nỗ lực của Chính phủ trong việc không ngừng nghiên cứu, thử nghiệm và khuyến khích sử dụng các nền tảng mới. Đây là một định hướng phát triển mang tính bền vững, ổn định và lâu dài.

3. Cơ chế bảo vệ quyền lựa chọn phương thức thanh toán của người tiêu dùng

Trải dài quá trình xây dựng xã hội không tiền mặt thông qua việc đầu tư xây dựng cơ sở hạ tầng từ sơ khai đến phát triển, khuyến khích hệ sinh thái không tiền mặt với các chính sách hỗ trợ và tạo điều kiện, Chính phủ Trung Quốc, thông qua các quy định được ban hành bởi PBOC, cũng đồng thời thể hiện quan điểm của mình với việc sử dụng và thanh toán bằng tiền mặt. Cụ thể trước đây, vào năm 2018, PBOC đã từng ban hành một công văn chỉ đạo về việc xử lý hành vi từ chối tiền mặt, trong đó nêu rõ rằng, đồng Nhân dân tệ là đồng tiền hợp pháp của Trung Quốc. Ngoại trừ các trường hợp pháp luật quốc gia yêu cầu thực hiện thanh toán bằng các phương tiện thanh toán không dùng tiền mặt (ví dụ như giao dịch có giá trị lớn, giao dịch trả lương cho người lao động trong doanh nghiệp, v.v.), bất kỳ đơn vị và cá nhân nào cũng không được phép thông báo “không dùng tiền mặt”, “từ chối tiền mặt”, “xử lý sau”,... hoặc lấy các lý do khác để từ chối thanh toán bằng tiền mặt. Tháng 12/2020, PBOC tiếp tục ban hành Thông báo số 18 năm 2020 về việc từ chối tiền mặt, trong đó bốn nguyên tắc cơ bản mà PBOC đặt ra bao gồm: (1) Bảo vệ địa vị pháp lý của đồng Nhân dân tệ; (2) Khuyến khích phát triển hài hòa các phương thức thanh toán; (3) Tôn trọng quyền lựa chọn độc lập của công chúng; (4) Thanh toán bằng tiền mặt sẽ không bị loại trừ và phân biệt đối xử (Cổng thông tin Chính phủ Trung Quốc, 2020).

Triển khai quy định nói trên, trong quý IV năm 2020, PBOC đã tiến hành xử phạt hành chính đối với 16 đơn vị từ chối nhận tiền mặt và những người có liên quan chịu trách nhiệm theo quy định của pháp luật, với mức phạt từ 500 NDT đến 500.000 NDT (tương đương 1,7 triệu đến 1,7 tỷ Việt Nam đồng) (Xiao ShiJing, 2021). Các đơn vị bị phạt chủ yếu bao gồm các đơn vị quản lý danh lam thắng cảnh, công viên, cơ quan dịch vụ công cộng, bãi đậu xe, cơ sở dịch vụ y tế, công ty bảo hiểm (Cổng thông tin Chính phủ Trung Quốc, 2021). Như vậy, việc khuyến khích thanh toán không dùng tiền mặt và hướng tới xã hội không tiền mặt của Trung Quốc không đồng nghĩa với việc lập tức triệt tiêu tiền mặt trong xã hội, đây cũng không phải là động thái quay đầu ủng hộ thanh toán tiền mặt. Nói cách khác, “xã hội không dùng tiền mặt” không phải là chống lại tiền mặt, pháp luật và

các chính sách của PBOC từ trước đến nay đều hướng đến bảo vệ quyền lựa chọn phương thức thanh toán của người tiêu dùng. Tất cả các tổ chức phải tôn trọng quyền lựa chọn phương thức thanh toán của công chúng và cung cấp cho công chúng các công cụ thanh toán không dùng tiền mặt hợp pháp và an toàn trên cơ sở vẫn đảm bảo sự thông suốt của các kênh nhận và thanh toán tiền mặt. Ở hướng ngược lại, công chúng được tự do trong lựa chọn phương thức thanh toán phù hợp, thể hiện một sự khuyến khích mang tính bền vững, chứ không cao bằng và áp đặt.

4. Đảm bảo an toàn trong thanh toán

Khác với các quốc gia như Mỹ và châu Âu, ở những quốc gia châu Á, điển hình như Trung Quốc và Việt Nam, người tiêu dùng không có quá nhiều bận tâm đến các vấn đề về quyền riêng tư và bảo vệ dữ liệu. Tâm lý nói trên của người dân và vị thế của chính phủ trong xã hội đã cho phép các công ty công nghệ Trung Quốc dễ dàng hơn trong tiếp cận với dữ liệu người dùng cũng như thoải mái chia sẻ các thông tin nói trên với các cơ quan chính phủ và các công ty khác. Tuy nhiên, vấn đề bảo mật thông tin khách hàng ngày nay đã được chú ý hơn, kể cả từ người dùng và nhà quản lý. Theo “Báo cáo khảo sát người dùng thanh toán di động năm 2019” (China Mobile Payment Users Report 2019) của Hiệp hội thanh toán Trung Quốc (Payment and Clearing Association of China - PCAC), mối lo ngại lớn nhất của người dùng thanh toán di động là rủi ro bảo mật, chiếm tỷ lệ 65%. Các vấn đề bảo mật mà người dùng gặp phải nhiều nhất vẫn là rò rỉ thông tin cá nhân, tài khoản bị đánh cắp, bị quét mã vạch giả mạo. Số lượng thông tin cá nhân bị lộ chiếm 80,3%, liên quan trực tiếp đến các hình thức thanh toán không cần mặt khẩu hoặc khẩu trừ tự động, thiết bị bị mất, bị đánh cắp tài khoản (Văn phòng quản lý an toàn không gian mạng Trung Quốc, 2020). Ở cấp độ quản lý hành chính, các cơ quan phụ trách thường xuyên theo dõi, ban hành các hướng dẫn cụ thể về bảo mật thông tin khách hàng, giám sát, kiểm tra và chuẩn hóa các hoạt động, đồng thời xử lý vi phạm. Năm 2019, 683 ứng dụng thu thập thông tin cá nhân trái pháp luật đã bị điều tra và bị xử lý theo quy định (Học viện Công nghệ Thông tin và Truyền thông Trung Quốc, 2019).

Ở cấp độ pháp lý, Trung Quốc đã xây dựng được nội dung cơ bản trong ba bộ phận chính là hình sự, dân sự và hành chính. Luật An ninh mạng năm 2017 được coi là luật cơ bản về không gian mạng, đồng thời tăng cường nghĩa vụ và trách nhiệm bảo vệ của các nhà khai thác mạng. Tuy nhiên, khi Bộ luật Dân sự 2020 của Trung Quốc được ban hành vào tháng 5/2020 với một phần nội dung về quyền riêng tư, dự thảo Luật Bảo vệ dữ liệu cá nhân và Luật An toàn thông tin mới được Trung Quốc đưa vào lấy ý kiến lần một vào tháng 10/2020 và lần hai vào tháng 4/2021. Riêng Dự luật về bảo vệ dữ liệu cá nhân được Deloitte đánh giá là tương đối giống với Quy định chung về Bảo vệ dữ liệu (GDPR) của Liên minh châu Âu. Tổ chức này cũng đánh giá sự ra đời của Dự luật sẽ kết thúc thời kỳ khai thác dữ liệu cá nhân công khai và ồ ạt của Trung Quốc, đưa việc bảo vệ dữ liệu cá nhân người dùng vào một kỷ nguyên mới, an toàn và đảm bảo hơn (Deloitte, 2020). Cuối cùng,

vào tháng 8/2021, Quốc hội Trung Quốc đã thông qua Luật Bảo vệ thông tin cá nhân (Đại hội đại biểu Nhân dân toàn quốc Trung Quốc, 2021b) và Luật An toàn dữ liệu (Đại hội đại biểu Nhân dân toàn quốc Trung Quốc, 2021a), hai sắc luật này sẽ có hiệu lực từ ngày 01/11/2021. Cùng với Luật An ninh mạng năm 2017, nhìn chung, khung pháp lý về bảo vệ dữ liệu cá nhân, đặc biệt là bảo vệ dữ liệu cá nhân trên không gian mạng của Trung Quốc đã được thành hình.

Về phòng ngừa rủi ro thanh toán, từ năm 2015, PBOC với vai trò là Ngân hàng trung ương đã ban hành Thông báo số 43 năm 2015 về việc ban hành “Biện pháp quản lý hoạt động kinh doanh thanh toán điện tử của tổ chức thanh toán phi ngân hàng” (Administrative Measures for the Payment Services Provided by Non-financial Institutions) (PBOC, 2015), sửa đổi, bổ sung Biện pháp Quản lý số 02 năm 2010 (PBOC, 2010). Trong đó yêu cầu các tổ chức thanh toán điện tử phải có nghĩa vụ: (1) Quản lý khách hàng: trong đó đặc biệt nhấn mạnh nghĩa vụ xác thực và nhận dạng khách hàng (Know Your Customer - KYC); (2) Quản lý kinh doanh: nội dung này yêu cầu các tổ chức thanh toán không được hoạt động hoặc hoạt động trá hình về chứng khoán, bảo hiểm, tín dụng, cấp vốn, quản lý tài chính, bảo lãnh, ủy thác, trao đổi tiền tệ, gửi và rút tiền mặt và các hoạt động kinh doanh khác. Sự phối hợp giữa tổ chức cung cấp dịch vụ thanh toán điện tử với ngân hàng phải tuân thủ các yêu cầu khắt khe, với các vai trò rõ ràng, minh bạch. Cả ngân hàng và tổ chức thanh toán đều phải có nghĩa vụ xác minh giao dịch trước khi thực hiện; (3) Quản lý rủi ro và bảo vệ quyền lợi khách hàng: các tổ chức thanh toán phải xây dựng cơ chế phân loại khách hàng, hệ thống phòng ngừa rủi ro giao dịch và hệ thống giám sát giao dịch, thiết lập và cải tiến hệ thống dự phòng rủi ro và hệ thống bù đắp giao dịch. Ngoài ra, phải thông báo công khai sự kiện rủi ro xảy ra trong năm trước, rủi ro xảy ra với khách hàng và việc chi trả bồi thường trên trang thông tin điện tử trước ngày 31/01 hằng năm. Đối với các giao dịch, trong đó tổ chức thanh toán sử dụng từ hai phương thức xác minh giao dịch trở lên, số tiền tích lũy của tất cả các tài khoản thanh toán của một khách hàng trong một ngày không được vượt quá 5.000 NDT. Nếu ít hơn hai phương thức xác minh, con số này là 1.000 NDT. Các tổ chức thanh toán phi ngân hàng theo quy định phải được cấp “Giấy phép kinh doanh thanh toán” bởi PBOC, phải hoạt động như một thành viên chính thức và chịu sự quản lý thống nhất của PCAC. PCAC sẽ là cấp quản lý gần nhất, xây dựng các cơ chế đảm bảo an toàn áp dụng trực tiếp cho các tổ chức này sau khi được thông qua bởi PBOC.

Đối với hạn chế các hành vi tiêu cực, tháng 01/2017, PBOC đã ban hành Thông báo về việc triển khai Quỹ dự trữ khách hàng tập trung của các tổ chức thanh toán (Notice on Matters concerning Implementing the Centralized Deposit of the Funds of Pending Payments of Clients of Payment Institutions) (PBOC, 2017), quy định từ ngày 17/4/2017, các tổ chức thanh toán phải gửi quỹ dự trữ theo một tỷ lệ nhất định (lộ trình là từ 20% ban đầu và tiến đến 100% vào ngày 14/01/2019) vào tài khoản tiền gửi đặc biệt được chỉ định tại PBOC. Các quỹ dự trữ, tức là các khoản tiền được các tổ chức thanh toán tạm giữ cho khách hàng của họ. Tính đến tháng 11/2018, quy mô của các quỹ dự trữ đã đạt 1,24 nghìn tỷ Nhân dân tệ. Dĩ nhiên, các quỹ dự trữ khổng lồ như vậy đã dẫn đến tình trạng hỗn loạn, trước năm 2017, trung bình mỗi tổ chức thanh toán mở 13 tài khoản dự trữ, con số cao nhất

thậm chí lên tới 70 tài khoản. Điều này tạo ra hàng loạt rủi ro tiềm ẩn như lạm thu lãi bằng cách mở rộng quy mô quỹ dự trữ hoặc thậm chí là chiếm dụng quỹ này để đầu tư vào quản lý tài chính hoặc thực hiện các hoạt động kinh doanh khác. Việc quy định mở duy nhất một tài khoản dự trữ tại PBOC với lãi suất 0% đã chấm dứt thời kỳ “ăn chênh lệch, nằm hưởng lợi” của các tổ chức thanh toán (Văn phòng Chính phủ Trung Quốc, 2018). Từ ngày 01/3/2021, cùng với việc Biện pháp gửi tiền và quản lý quỹ dự trữ của khách hàng cho các tổ chức thanh toán phi ngân hàng của PBOC có hiệu lực (Văn phòng Chính phủ Trung Quốc, 2021), sau cuối mỗi ngày, quỹ dự trữ khách hàng của các tổ chức thanh toán phi ngân hàng đều phải được gửi tập trung vào tài khoản của tổ chức thanh toán mở tại PBOC (Văn phòng Chính phủ Trung Quốc, 2021).

5. Môi trường kinh doanh thân thiện với sự điều tiết của nhà nước

Theo một nghiên cứu của McKinsey Global Institute năm 2017, có 3 yếu tố quyết định sự tăng trưởng mạnh mẽ về thanh toán điện tử tại Trung Quốc, bao gồm: (i) Thị trường nội địa rộng lớn với dân số trẻ và nhạy bén với thay đổi, không ngại thử nghiệm cái mới; (ii) Sự cạnh tranh khốc liệt đến từ khối tư nhân, thúc đẩy các sản phẩm thanh toán ngày một hoàn thiện hơn; (iii) Chính phủ tạo không gian đầu tư, thử nghiệm, cung cấp cơ sở hạ tầng, kỹ thuật, thậm chí trở thành người sử dụng các phương thức thanh toán mới (McKinsey, 2017). Sự đầu tư, tạo điều kiện và các chính sách hợp tác công tư từ Chính phủ Trung Quốc là một trong những yếu tố quan trọng thúc đẩy khối tư nhân đầu tư phát triển các công cụ thanh toán không dùng tiền mặt và đưa vào thị trường. Ngoài ra, chính sách cân bằng giữa quy định về quản lý giám sát và tạo không gian sáng tạo cho các doanh nghiệp cũng là một trong những động lực thúc đẩy hệ sinh thái không tiền mặt phát triển mọi mặt (Lê Thị Ngọc Tú, 2018).

Tuy nhiên, ngoài sự ưu ái tạo điều kiện, Chính phủ Trung Quốc cũng tiến hành siết chặt quản lý và yêu cầu các doanh nghiệp tập trung vào chức năng thanh toán cốt lõi của mình. Cụ thể, theo tin tức từ Tân Hoa Xã, ngày 26/12/2020, Ngân hàng Nhân dân Trung Quốc, Ủy ban Điều tiết Ngân hàng Trung Quốc, Ủy ban Điều tiết Chứng khoán Trung Quốc, Cục Quản lý ngoại hối và các bộ phận quản lý tài chính khác đã phối hợp tổ chức một cuộc điều tra đối với Ant Group, công ty tài chính thuộc tập đoàn Alibaba và đưa ra một số yêu cầu chấn chỉnh, bao gồm: (1) Quay trở lại nguồn gốc thanh toán, nâng cao tính minh bạch trong giao dịch và nghiêm cấm hành vi cạnh tranh không lành mạnh; (2) Các mảng kinh doanh thuộc lĩnh vực công nghệ tài chính (Fintech), từ quản lý tài sản, bảo hiểm, cho vay tiêu dùng, kinh doanh chứng khoán tiếp tục được thực hiện nhưng phải đảm bảo tuân thủ quy định pháp luật (Li Jinghan, 2020). Nói cách khác, Ant Group được yêu cầu tập trung vào mảng thanh toán trực tuyến cốt lõi, nếu không sẽ bị dỡ bỏ chức năng thanh toán kỹ thuật số.

Ant Group, với cương vị là cánh tay đắc lực của Alibaba, đã từng bước góp phần quan trọng vào hệ sinh thái không tiền mặt của Trung Quốc. Tuy nhiên, cùng với tầm ảnh hưởng ngày một mạnh mẽ, công ty này và các công ty cùng ngành khác đã liên tục lấn sân sang

hoạt động tín dụng. Sự thật là Ant Group đã lợi dụng chức năng thanh toán không dùng tiền mặt, cố tình vi phạm pháp luật khi lấn sân cả vào lĩnh vực cho vay tiêu dùng và quản lý tài sản khách hàng thông qua phương tiện kỹ thuật số, tức là tín dụng hóa hoạt động thanh toán, không chỉ làm chức năng thanh toán thông thường mà kiêm luôn cả chức năng phát hành “tiền của mình” ở đầu ra của quá trình thanh toán. Sau cuộc điều tra, PBOC đã cảnh báo Ant Group về việc lấn sân tài chính - ngân hàng trong lĩnh vực kinh doanh tín dụng và tài sản khách hàng, đồng thời nhắc nhở Ant Group cần hoàn thiện là một công ty tài chính thuần túy nhằm đảm bảo hiệu quả về vốn cũng như bảo vệ dữ liệu cá nhân của khách hàng (Nguyễn Đại Lai, 2021). Ngoài ra, Bộ phận quản lý tài chính của PBOC cũng sẽ duy trì liên lạc chặt chẽ với Ant Group và trao đổi để hướng đến chính sách giám sát mới cho công ty này.

Việc Trung Quốc siết kiểm soát Alibaba và Ant Group nói riêng, những cột trụ trong hệ sinh thái không tiền mặt nói chung, cũng vào cùng thời điểm với các động thái kiểm soát của Mỹ và Liên minh châu Âu đối với các công ty công nghệ lớn như Google hay Facebook. Đây là có thể được xem là tiếng nói đồng thuận về quản lý đối với vấn đề này. Dù có đem lại nhiều thành tựu và hiện đang là công cụ thanh toán không thể thay thế, các công ty này cũng cần phải được quản lý, kiểm soát chặt chẽ, hạn chế tối đa các hành vi lấn sân sang lĩnh vực ngân hàng truyền thống, đe dọa giá trị đồng tiền thanh toán quốc gia.

6. Một số gợi mở cho Việt Nam

Không nằm ngoài xu thế chung của thế giới, Việt Nam cũng đang từng bước phát triển hệ thống thanh toán không dùng tiền mặt. Chính phủ và Ngân hàng Nhà nước Việt Nam đã lần lượt ban hành các chính sách và khung pháp lý để phát triển thanh toán không dùng tiền mặt, có thể kể đến như: Quyết định số 2545/QĐ-TTg của Thủ tướng Chính phủ ban hành ngày 30/12/2016 về việc phê duyệt Đề án phát triển Thanh toán không dùng tiền mặt tại Việt Nam giai đoạn 2016-2020; Quyết định số 241/QĐ-TTg của Thủ tướng Chính phủ ban hành ngày 23/02/2018 về phê duyệt đề án đẩy mạnh thanh toán qua ngân hàng đối với các dịch vụ công: thuế, điện, nước, học phí, viện phí và chi trả các chương trình an sinh xã hội; Chỉ thị số 22/CT-TTg của Thủ tướng Chính phủ ban hành ngày 26/5/2020 về việc thúc đẩy phát triển thanh toán không dùng tiền mặt, thanh toán điện tử đạt được các mục tiêu của Quyết định số 2545/QĐ-TTg, đặc biệt trong bối cảnh diễn biến phức tạp của dịch bệnh Covid-19; Quyết định số 711/QĐ-NHNN ngày 15/4/2020 của Ngân hàng Nhà nước ban hành Kế hoạch hành động triển khai thực hiện Chỉ thị số 01/CT-TTg ngày 14/1/2020 của Thủ tướng Chính phủ về thúc đẩy phát triển doanh nghiệp số Việt Nam, v.v.. Các số liệu thống kê cũng như các nghiên cứu độc lập cho thấy, có những chuyển biến tích cực trong hoạt động thanh toán không dùng tiền mặt tại Việt Nam (Lê Hữu Hưng, 2021; Lê Thị Thanh, 2020). Tiếp nối những mặt tích cực đã đạt được và để có những bước chuyển rõ nét, đồng thời đảm bảo phát triển dài hạn trong chiến lược xây dựng xã hội không dùng tiền mặt, một số kinh nghiệm sau đây được đúc rút từ Trung Quốc mà Việt Nam có thể tham khảo:

Thứ nhất, đầu tư đồng bộ cơ sở hạ tầng kỹ thuật dùng chung cho toàn bộ hệ thống thanh toán, tránh tình trạng “mạnh ai nấy làm”, nếu mỗi ngân hàng, tổ chức trung gian thanh toán tự xây dựng một nền tảng hạ tầng riêng biệt thì sẽ gây lãng phí nguồn lực xã hội. Thực trạng hiện nay cho thấy, tỷ lệ người dân nông thôn sử dụng các dịch vụ thanh toán không dùng tiền mặt rất ít, một trong những nguyên nhân rất lớn là sự thiếu thốn, khó khăn của cơ sở hạ tầng kỹ thuật, vì vậy cần mở rộng đầu tư đến các vùng nông thôn.

Thứ hai, việc thực thi các đề án phát triển thanh toán không dùng tiền mặt cần được thực hiện tuần tự, không nóng vội và tuân theo nguyên tắc chung: “xây dựng xã hội không dùng tiền mặt không phải là chống lại tiền mặt”. Theo đó, Nhà nước cần phải bảo vệ nghiêm ngặt quyền lựa chọn phương thức thanh toán của người dân. Suy cho cùng, thanh toán không dùng tiền mặt chỉ có ý nghĩa thiết thực nếu người dân tự nguyện lựa chọn nó thay vì dùng tiền mặt và những tiện ích vốn có của nó. Mọi chính sách cưỡng bức, ép buộc người dân từ bỏ tiền mặt đều không phát huy tác dụng. Thay vào đó, cần phải phát triển mạnh tính tiện lợi và an toàn của các dịch vụ thanh toán không dùng tiền mặt cùng các cơ chế khuyến khích để hình thành thói quen không dùng tiền mặt của người dân.

Thứ ba, cơ chế đảm bảo tính an toàn trong thanh toán không dùng tiền mặt là yếu tố quan trọng mà người dùng quan tâm. Các rủi ro về bị lộ, lọt dữ liệu cá nhân, bị xâm nhập tài khoản trái phép gây thiệt hại về tiền, tài sản luôn tồn tại đối với các phương thức thanh toán kỹ thuật số. Vì lẽ đó, cơ chế pháp lý về bảo vệ dữ liệu cá nhân, an toàn thông tin, hay trách nhiệm của bên cung cấp dịch vụ thanh toán không dùng tiền mặt cần được quy định rõ ràng.

Tựu chung lại, thanh toán không dùng tiền mặt dường như là một xu thế không thể đảo ngược gắn liền với tiến trình vận hành của nền kinh tế số. Trung Quốc đang từng bước tiến tới mục tiêu là nước đầu tiên xây dựng thành công xã hội không dùng tiền mặt. Những kinh nghiệm của Trung Quốc cung cấp những gợi mở có giá trị mà Việt Nam có thể tham khảo để tiếp tục các đề án về phát triển thanh toán không dùng tiền mặt.

Tài liệu tham khảo

1. Đại hội đại biểu Nhân dân toàn quốc Trung Quốc (2021a), “Luật An toàn dữ liệu”, <http://www.npc.gov.cn/npc/c30834/202106/7c9af12f51334a73b56d7938f99a788a.shtml>, cập nhật ngày 10/6/2021.
2. Đại hội đại biểu Nhân dân toàn quốc Trung Quốc (2021b), “Luật Bảo vệ thông tin cá nhân”, <http://www.npc.gov.cn/npc/c30834/202108/a8c4e3672c74491a80b53a172bb753fe.shtml>, truy cập ngày 10/6/2021.
3. Lê Hữu Hưng (2021), “Thay đổi thói quen hướng tới sử dụng thanh toán không dùng tiền mặt trước tác động của đại dịch Covid-19”, <http://tapchinganhang.gov.vn/thay-doi-thoi-quen-huong-toi-su-dung-thanh-toan-khong-dung-tien-mat-truoc-tac-dong-cua-dai-dich-covi.htm>, truy cập ngày 30/3/2021.
4. Nguyễn Đại Lai (2021), “Vì sao Trung Quốc siết quản lý, kiểm soát với hoạt động thanh toán không dùng tiền mặt?”, <https://thitruongtaichinhthiente.vn/vi-sao-trung-quoc-siet-quan-ly-kiem-soat-voi-hoat-dong-thanh-toan-khong-dung-tien-mat-33357.html>, truy cập ngày 30/03/2021.

5. Lê Thị Thanh (2020), “Thanh toán không dùng tiền mặt tại Việt Nam: Thực trạng và giải pháp”, <https://tapchitaichinh.vn/ngan-hang/thanh-toan-khong-dung-tien-mat-tai-viet-nam-thuc-trang-va-giai-phap-329639.html>, truy cập ngày 30/03/2021.
6. Lê Thị Ngọc Tú (2018), “Phát triển hệ sinh thái thanh toán trực tuyến ở Trung Quốc và kinh nghiệm cho Việt Nam”, <https://tapchitaichinh.vn/nguyen-cuu-trao-doi/phan-trien-he-sinh-thai-thanh-toan-truc-tuyen-o-trung-quoc-va-kinh-nghiem-cho-viet-nam-300489.html>, truy cập ngày 23/03/2021.
7. CGAP (2019), “China: A Digital Payments Revolution, Washington DC”, <https://www.cgap.org/research/publication/china-digital-payments-revolution>, truy cập ngày 16/3/2021.
8. GS1 China (2015), “The background and the development of the Han Xin code”, <http://www.ancc.org.cn/GS1ChinaEN/GS1ChinaENTest/hanxincode.aspx>, truy cập ngày 16/3/2021.
9. Information Office of the State Council of the People's Republic of China (2010), “The Internet in China, Government White Papers, Embassy of the People's Republic of China in the United States of America”, <http://www.china-embassy.org/eng/zt/bps/t944131.htm>, truy cập ngày 18/3/2021.
10. McKinsey (2017), “China’s digital economy: A leading global force”, tr.4, <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/China/Chinas%20digital%20economy%20A%20leading%20global%20force/MGI-Chinas-digital-economy-A-leading-global-force.ashx>, truy cập ngày 23/3/2021
11. Nayax (2018), “Which country is headed for first place in the race for first cashless country in the world?”, <https://www.nayax.com/first-cashless-country/>, truy cập ngày 16/3/2021.
12. Reuters (2020), “Chinese central bank to give away 10 million in digital currency in first public trial of new payment system” <https://www.abc.net.au/news/2020-10-10/china-to-issue-10-million-digital-yuan-in-first-public-test/12750320>, truy cập ngày 16/3/2021.
13. PBOC (2010), “Biện pháp quản lý hoạt động số 02 năm 2010 về kinh doanh thanh toán điện tử của tổ chức thanh toán phi ngân hàng” (Administrative Measures No 02 [2010] for the Payment Services Provided by Non-financial Institutions), <http://lawinfochina.com/display.aspx?id=21209&lib=law> và <http://www.lawinfochina.com/Display.aspx?lib=law&Cgid=134238>, truy cập ngày 23/3/2021.
14. PBOC (2015), “Thông báo số 43 năm 2015 về việc ban hành “Biện pháp quản lý hoạt động kinh doanh thanh toán điện tử của tổ chức thanh toán phi ngân hàng” (Announcement No. 43 [2015] of the People's Bank of China-Administrative Measures for the Online Payment Business of Non-Banking Payment Institutions)”, http://www.gov.cn/gongbao/content/2016/content_5061699.htm và http://www.gov.cn/gongbao/content/2010/content_1730706.htm, truy cập ngày 23/3/2021.
15. PBOC (2017), “Notice of the General Office of the People's Bank of China on Matters concerning Implementing the Centralized Deposit of the Funds of Pending Payments of Clients of Payment Institutions”, <http://www.lawinfochina.com/display.aspx?id=23109&lib=law>, truy cập ngày 23/3/2021.
16. Stefania Zocco (2018), “QR codes in contemporary China: digital money and people's perception”, *Final Thesis, Master's Degree programme of Università Ca' Foscari Venezia*, 72 pages (tr.49).
17. Yan Xiao, Martin Chorzempa (2020), “How digital payments can help countries cope with Covid-19, other pandemics: Lessons from China, World Economic Forum”, <https://www.weforum.org/agenda/2020/05/digital-payments-cash-and-covid-19-pandemics/>, truy cập ngày 16/3/2021.

18. Zhou Xiaochuan (2021), “China’s Choices in Developing Its Digital Currency System”, <https://www.caixinglobal.com/2021-02-20/zhou-xiaochuan-chinas-choices-in-developing-its-digital-currency-system-101664882.html>, truy cập ngày 16/3/2021.
19. Cổng thông tin Chính phủ Trung Quốc (2020), “Thông báo số 18 năm 2020 của Ngân hàng Nhân dân Trung Quốc” (中国人民银行公告〔2020〕第 18 号), http://www.gov.cn/zhengce/zhengceku/2020-12/15/content_5569662.htm, truy cập ngày 18/3/2021.
20. Cổng thông tin Chính phủ Trung Quốc (2021), “Ngân hàng Nhân dân Trung Quốc nghiêm khắc chấn chỉnh việc từ chối nhận tiền mặt bằng Nhân dân tệ” (中国人民银行严肃整治拒收人民币现金行为), http://www.gov.cn/xinwen/2021-01/21/content_5581702.htm, truy cập ngày 18/3/2021.
21. Học viện Công nghệ Thông tin và Truyền thông Trung Quốc (The China Academy of Information and Communications Technology) (2019), “Sách trắng về bảo mật dữ liệu và bảo vệ thông tin cá nhân trong ứng dụng trực tuyến”, (Nguyên văn: 移动应用 (App) 数据安全与个人信息保护白皮书), tr. 19, <http://www.caict.ac.cn/kxyj/qwfb/bps/201912/P020191230332039577332.pdf>, truy cập ngày 23/3/2021.
22. Deloitte (2020), “Giải thích “Luật Bảo vệ thông tin cá nhân của nước Cộng hòa Nhân dân Trung Hoa (Dự thảo)”” (《中华人民共和国个人信息保护法 (草案)》解读), <https://www2.deloitte.com/cn/zh/pages/risk/articles/china-draft-personal-data-protection-law.html>, truy cập ngày 23/3/2021.
23. Li Jinghan (2020), “Kết quả buổi làm việc với Alibaba, Pan Gongsheng, Phó Thống đốc Ngân hàng Nhân dân Trung Quốc, trả lời các câu hỏi của phóng viên về nội dung buổi làm việc” (对阿里巴巴现场调查全部结束；中国人民银行副行长潘功胜就金融管理部门约谈蚂蚁集团有关情况答记者问), <https://finance.sina.cn/2020-12-27/detail-iiznctke8787205.d.html?from=wap>, truy cập ngày 19/3/2020.
24. Southern Metropolis Daily (2020), “Dự thảo Luật Bảo mật dữ liệu được lấy ý kiến lần đầu tiên, Hệ thống quản lý phân loại dữ liệu và ứng phó khẩn cấp sẽ được thiết lập” (数据安全法草案迎来初次审议 - 数据分级分类管理、应急处置制度将确立), http://epaper.oeeee.com/epaper/A/html/2020-06/28/content_17828.htm, truy cập ngày 23/3/2021.
25. Văn phòng Chính phủ Trung Quốc (2018), “Tiếp tục đẩy mạnh giám sát chặt chẽ đối với thanh toán của bên thứ ba” (第三方支付强监管将延续), http://www.gov.cn/xinwen/2018-06/05/content_5296169.htm, truy cập ngày 23/3/2021.
26. Văn phòng Chính phủ Trung Quốc (2021), “Giải đáp của Ngân hàng Nhân dân về biện pháp gửi tiền và quản lý quỹ dự trữ của khách hàng cho các tổ chức thanh toán phi ngân hàng” (中国人民银行解读《非银行支付机构客户备付金存管办法》), http://www.gov.cn/zhengce/2021-01/24/content_5582254.htm, truy cập ngày 23/3/2021.
27. Văn phòng Quản lý an toàn không gian mạng Trung Quốc (Cyberspace administration of China) (2020), “Thanh toán di động, làm thế nào để loại bỏ những lo âu” (移动支付, 这些担心咋消除), http://www.cac.gov.cn/2020-01/14/c_1580542098168622.htm, truy cập ngày 23/3/2020.
28. Xiao ShiJing (2021), “16 đơn vị bị phạt vì từ chối tiền mặt! PBOC: Trong giai đoạn tiếp theo, các hành động được xác minh là từ chối tiền mặt sẽ bị trừng phạt và xử lý theo quy định của pháp luật” (16家单位拒收现金被罚！央行：下阶段将对核实为拒收现金的行为依法处罚并予以曝光), <http://www.nbd.com.cn/articles/2021-01-21/1605576.html>, truy cập ngày 18/3/2021.